

A KULTÚRA LÉTE TÁRSADALMUNKBAN

PAPP Adrien^a

Absztrakt

Spiró György, Kossuth-díjas magyar író szerint: „A kultúra nem valami fennkölt dolog, nem a messzi magasban kevesek számára rezgő délibáb, hanem a mindennapi élet szerves része”. (Spiró 1992)

Mivel a kultúra és annak fejlődése, hanyatlása esetleg stagnálása a mindennapi élethez tartozik, és az egyes ember életét nagymértékben meghatározza, ezért fontos ezzel a fogalommal és a mögötte rejlő tartalommal foglalkozni. Napjainkban a kultúrával kapcsolatban felfogásbeli különbségek alakultak ki. Ez főként a kapitalizálódásnak, a gazdaság és piac szerepének megnövekedésének köszönhető, mely nagymértékben előidézte az értékek, normák és attitűdök hangsúlyeltolódását.

A tanulmány foglalkozik a kultúra és a civilizáció fogalmának értelmezésével, illetve a mai civilizációs és kulturális fejlődés kérdéseivel, különböző külföldi és hazai szakirodalmakat felhasználva.

Kulcsszavak: kultúra, gazdaság, civilizáció, fejlődés, „visszafejlődés”

A kultúra fogalma

A kultúra fogalma az emberi gondolkodásban mindig központi helyet foglalt el. Sokféle megközelítésben és értelmezésben létezik.

Maga a szó a latin *agricultura* ('földművelés') szóból származik. Később elkezdtek metaforikus értelemben is használni és így magának a kiművelésnek, vagy jobbításnak jelölése lett. Cicero *Tusculanae Disputationes* című művében az iskolázatlan lelket a megműveletlen földhöz hasonlítja, s ahogy a föld csak megművelve válik igazán értékesé, úgy a lélek is csak akkor, ha tulajdonosa gondosan műveli, fejleszti azt.

Az idők során a kultúrát különbözőképpen értékelték. Egyes korokban azonosították a civilizáció fogalmával, másokban megkülönböztettek anyagi és szellemi kultúrát. Anyagi kultúrának tartották a mindennapi élethez, munkafolyamatokhoz, termeléshez szükséges ismereteket, a szellemi kultúrához pedig a művészeteket, a tudományt, a vallást stb. sorolták. Később ezt a nézetet felváltotta a kultúra egységes értelmezése. Ez a tágan értelmezett kultúra a 18. sz. végén jelent meg, és a 20. században vált gyakorivá.

Herder szerint például a kultúra körébe tartozik mindaz, ami az ember életmódját az állati létől megkülönbözteti. Ez a kultúra a múltból örökölt, s a jelenben használt és módosított teljesítmények, a tárgyiasult formában, társadalmilag átadott képességek és tapasztalatok összessége. (Márkus 1992)

Józsa Péter ezt így fogalmazta meg: „a kultúra mindazon ismeretek, értékek, reflexek, viselkedési modellek és sémák, szokások és hiedelmek összessége,

^a egyetemi hallgató, Ungvári Nemzeti Egyetem, Ukrajna

melyeket az egyén az öt felnevelő közegben, a szocializáció során részint megfigyelhető, részint észrevétlen módon elsajátít”. (Józsa 1976)

Tehát a kultúrához nem csak a tudományos és művészi élet szegmensei tartoznak, hanem a mindennapi élet elemei is. Például az egyén munkához való viszonya, magánéleti szokásai, egy adott közösséggel vállalt kapcsolata, társaihoz, környezetéhez, a természethez való viszonyulása, stb.

Így érthető Wilhelm Ostwald feltevése, mely szerint a kultúra feladata „...létünk minőségének növelése.” (Ostwald 1999) Az ember a történelem kezdetétől fogva bizonyos szükségletekkel rendelkezik. Ezek a szükségletek három szinten jelentkezhetnek: elemi, magasabb és művészi szükségletek szintjén. Az elemi szükségletek közül a legfontosabbak a táplálék, a ruha, a lakás és a nemi szükségletek. Ezek magasabb szinten más dimenzióba kerülnek át. Már nem csupán biológiaiak, hanem lelkiek is. A ház esetében például elvárás, hogy „...ne csak a legzordabb időjárás viszontagságaitól védjen, hanem lehetőleg a kinn uralkodó időjárás jellegétől függetlenül lehetővé tegye hidegben a tetszés szerinti fűtést és sötétben a világítást. Ehhez csatlakoznak azután még azok a szükségletek és kívánságok, amelyek a lakóhelyiségek művészi, azaz szép, az ember kedélyét hatásával vidító kialakítására vonatkoznak.” (Ostwald 1999) Vagy például ha a szexualitást, mint az életet meghatározó fontos szükségletet tekintjük, akkor egyértelműen az ember kulturális fejlődésének hatására egyre személyesebbé válik a párválasztás.

Sajnos napjainkban a „létünk minőségének növelése” a társadalom elképzelésében korántsem a kulturális fejlődéssel függ össze, sokkal inkább a gazdasági fejlődéssel. Ez azzal magyarázható, hogy a pénz lépett elő elsődleges értéként és „boldogságteremtő” eszközként. Épp ezért a témával foglalkozó teoretikusokat egyre inkább foglalkoztatja a gazdaság és kultúra kapcsolatának viszonya. E kérdéssel kapcsolatban több felfogás is született:

1. A neoklasszikus közgazdaságtan szerint a gazdaság és kultúra egymástól függetlenek, a gazdaság működésének elemzéséhez nem szükséges a kultúra szempontjainak beemelése. Peter Bendixen ezt a felfogást így jellemezte: „A kultúra és a gazdaság közti összefüggés, mely saját múltunk természetközeli életmódjában egykor természetes volt, visszafordíthatatlanul többszörösen is függőségi viszonyba került.” (Bendixen 1999)
2. A gazdasági determinizmus elmélete szerint a gazdasági változások hatnak a társadalom szerkezetére és kultúrájára, meghatározzák az egyén szokásait, értékeit.
3. A kulturális determinizmus ezzel szemben azt állítja, hogy a kultúra, az értékek megváltozása nem következmény, hanem a kiváltó okok egyike.
4. A kölcsönös befolyásolást képviselő irányzat pedig nem definiálja a gazdasági, vagy a kulturális fejlődést oknak esetleg okozatnak, hanem úgy véli, hogy mindkettő helyzettől függően lehet ok és okozat.

A gazdasági fejlődés és emberi jólét eléréséhez szükség van a kulturális fejlődésre. Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a kultúra mennyire igényli az anyagi támogatást, amit sokszor nem kap meg, mivel nem tulajdonítanak neki megfelelő hangsúlyt.

Kultúra és civilizáció

A kultúrával, a kulturális fejlődés mibenlétével kapcsolatban fontos a civilizáció fogalmával is foglalkozni, mivel a két kifejezéssel kapcsolatban értelmezési problémák törnek felszínre. Mi is az a civilizáció? Egy különálló fogalom, vagy egyszerűen a kultúra szó szinonimája?

A kultúra és a civilizáció kifejezés között igen vékony a határvonal, s épp ezért nehéz őket elkülöníteni egymástól, hiszen a ma emberének asszociációs-rendszerében egyre inkább azonos helyen állnak. Vitányi Iván így határozza meg ezt a szoros kapcsolatot:

„A kultúra, a társadalom és a civilizáció fogalmának tartalma és terjedelme voltaképpen azonos, csak más-más oldalról nézve. A valóságban az emberi élet különböző szférái oszthatatlanul együtt jelennek meg, csak az emberi absztrakció bontja szét őket. A gondolkodás számára a szétválasztás szükséges, de össze is kell tudnunk őket rakni.

Ráadásul ezek a fogalmak úgy vannak összeszerkesztve nyelvünk "szemiotikai univerzumában", hogy kölcsönösen átfedik egymást.” (Vitányi 2002)

A civilizáció szó a XVIII. századi Franciaországból származik, s először Lucien Febvre, francia történész használta egyértelműen a barbár emberek, a barbarizmus állapotának ellentétjeként. A kifejezés később kibővült és három értelmezése terjedt el. Érdekes, hogy ezek az értelmezések különböző „nyelvterületekhez” köthetőek, hiszen élesen elkülönül a hagyományos francia (és angol), a német, s a modern amerikai-angol civilizáció kifejezés értelmezése és használati köre.

Az elsőt legteljesebben Norbert Elias értelmezi A civilizáció folyamata című írásában. Véleménye szerint a civilizáció fogalmában a "nyugat öntudata" fejeződik ki, „összefoglalja mindazt, amiben az utóbbi két- három évszázad nyugati társadalmi önmagát korábbi önmagához vagy mai „primitívebb” társadalmakhoz képest előbbre tartónak véli. Általa próbálja jellemezni a nyugati társadalom a maga sajátosságát, s azt amire büszke: az ő technikai szintjét, az ő viselkedésmódja milyenségét, az ő tudományos megismerésének fejlődését vagy az ő világnézetét és még sok minden egyébét.” (Elias 1999)

A német értelmezés szerint a kultúra és a civilizáció fogalma és jelentése teljes mértékben elkülönül. A kultúra alatt a szellemi, intellektuális teljesítményeket értették, a civilizáció pedig a társadalom által előidézett fejlődés anyagi megnyilvánulásaira utal (ide tartozik a technikai fejlődés is). Egyszerűbben a civilizáció főként a külső formákat, a kultúra pedig belső értékeket jelöl e felfogás szerint.

Ezen meghatározásokkal ellentétben az angol (és amerikai) gondolkodók úgy vélték, hogy a kultúra és civilizáció között nem kell különbséget tenni, sőt írásaikban ők a két fogalmat egymás szinonimájaként használták.

Az Új Idők Lexikona által adott meghatározás jól tükrözi a civilizáció szerepét a társadalomban: „A civilizáció mindazon eszközök, szabályok és berendezkedések összessége, amelyekkel az emberiség a maga életét mesterségesen célszerűbbé, biztonságosabbá és kényelmesebbé teszi. A civilizáció körébe tartozik tehát a technika, közlekedés, jogrend, gazdasági élet stb.” (1937). A kultúra pedig: „... műveltség, újabbán kivált Spengler német filozófus megkülönböztetése alapján különösen a szellemi műveltség szemben az anyagi és gyakorlati vonatkozású civilizációval...” (1939).

A nézetek különbözőségének oka abban rejlik, hogy a kultúra és a civilizáció különálló és ugyanakkor elválaszthatatlan jelensége a társadalomnak és annak

fejlődésének. Ez az oppozíció az, amelyet a teoretikusok igyekeznek feloldani, a köztük lévő (néhol csak hajszálvékony) határvonalat eltörölni, esetleg megerősíteni.

Az értelmezés szempontjából mindenképp fontos a szembeállítás, hisz ez által kaphatunk hiteles és átfogó képet egy adott társadalomról. Fontosságát tekintve mind a kultúra, mind a civilizáció fejlődése elengedhetetlen a társadalom, az egyén személyes fejlődésében. Találón fogalmazza meg Jankovics Marcell, hogy a kultúra „az emberi lét alapjaira épül, és a civilizáció szolgál neki keretül” (Jankovics 1998). Ez a kép jól mutatja a kultúra és a civilizáció különállását és ugyanakkor összetartozását. Ahogy a keret és a kép együtt alkot egy értékes egészet, úgy a kultúra és a civilizáció is együtt tudja igazán gazdagítani és felemelni az emberiséget.

Napjainkban azonban az utóbbira nagy hangsúly esik, míg a kulturális fejlődés kérdését gyakran mellőzik. Ismét Jankovics Marcell szavaival élve: „... a hagyományos felfogás szerinti kultúra tere egyre jobban beszűkül a civilizációé pedig rohamosan nő” (Jankovics 1998). Szinte újraélednek Rousseau kemény szavai, melyekkel a művészeteket és tudományokat illette, azzal vádolva őket, hogy „...az embert erkölcsi tekintetben csak elpuhították és meggyengítették, fizikai igényeit pedig nem tudták kielégíteni, hanem helyette ezer csillapíthatatlan vágyat ébresztettek. A kultúra minden értéke olyan fantom, melyről le kell mondanunk, hacsak nem arra vagyunk folyvást ítélve, hogy a Danaidák hordójából merítsünk.” Pedig „a kulturális fejlődés kezdeti szakaszában mindenütt észlelhető a művészetek virágzása, jóval megelőzve a tudományokét.” (Ostwald 1999) Ez azt jelenti, hogy mindenütt, ahol mérvadó fejlődés bekövetkezett a kultúra virágzott. Ez évezredek múltán sem lehet másképp. Ha a társadalom többsége engedi, hogy az egyének értékrendszere eltolódjon, lelke ne legyen „kiművelve”, akkor a fejlődést elősegítő tényezők (tudásvágy, önfejlesztés, szorgalom stb.) elértéktelenednek.

Fejlődés vagy „visszafejlődés”?

A kultúra kérdéskörével kapcsolatban felmerül a fejlődés kérdése. Miről beszélhet a ma embere: fejlődésről, esetleg hanyatlásról? A technikai fejlesztések rohamos növekedése, az emberi képzeletet meghaladó választék jelenléte a piacgazdaságban, az eszközök sokfélesége, melyek mind-mind az ember kényelmét, szórakoztatását tűzték ki célul egyértelműen a kulturális, civilizációs fejlődés jeleinek mutatkoznak. De mi rejtőzik a felszín mögött: valóban fejlődés, vagy sokkal inkább hanyatlás, talán stagnálás?

A technikai társadalom tagjaként érvényesülő ember egyértelműen fejlődésről beszél. A technika olyan határokat döntött le az elmúlt évtizedekben, amelyről a múltban álmodozni sem mert senki, a térbeli határok és távolságok is leegyszerűsödtek, az ember lassan az egész univerzumot uralni fogja, és még hosszan sorolhatnánk mindazokat az eredményeket, melyek az elmúlt évtizedekben születtek, a társadalmat egy magasabb szintre emelve. Elmondhatjuk, hogy a civilizáció elérte a csúcspontját. De mi a helyzet a kulturális fejlődéssel? A keret mögött van-e kép, van-e tartalom? A civilizáció magaslatokat döntöget, de mi a helyzet a civilizáció mögött megbúvó emberrel?

A technika rohamos fejlődésével, a mesterséges intelligenciák kialakulásával tud-e, akar-e lépést tartani az átlagember? Sajnos egyre inkább úgy tűnik, hogy nem tud, sőt nem is akar. Az ember egyre inkább kezdi elveszteni a „boldogságra való méltóságát” (Cassirer 1999), nem hajtja a személyes fejlődés vágya, mivel a

társadalom igen gyakran egy olyan példát vetít elé, melyben a boldogságot, az emberi méltóságot, melyet egykor a tudás kölcsönzött neki, a pénz s az anyagi világ jelenti.

Ahogy Jankovics Marcell találóan megfogalmazta: „Hiába a technika minden csodája, ha az átlagember csak használni tudja őket, de nem érti működésüket: nyomogatja a gombokat, mint a patkány, vagy a tyúk az állati intelligenciát tanulmányozó kísérletekben. Hiába a sok csodamasina, ha „szórakozáson” és háborúzáson kívül nincs miért hadrendbe állítani őket. Hiába acél, üveg és beton, hiába számítógép és az Internet, ha az előbbi csak Mammon bankszék(ese gy)házaihoz és a fölösleges időtöltés templomaihoz, a bevásárlóközpontokhoz (Heltai András telitalálatával szólva: a „bunkólandek”-hez) szolgálnak anyagul, az utóbbiak pedig nélkülözhető információk zuhatagába fullasztanak bennünket, miközben praktikus memóriatáriknak köszönhetően a géphasználó emberi agyak lassan kiürülnek.” (Jankovics 1998)

Hasonlóan vélekednek a más filozófusok és teoretikusok is, a kulturális fejlődés kérdéssel kapcsolatban. Georg Simmel tanulmányában (Simmel 1999) egyértelműen kulturális „visszafejlődésről” beszél. Szerinte ez kétségtelen egy olyan társadalomban, ahol a lakosság nagy része az általa használt és ismertnek tartott géptől, „melyben az emberi szellem halmazódott föl” kevesebbet tud, sőt felépítését, mechanizmusát nem is érti. Vagy például mennyivel választékosabban fejezte ki magát száz évvel ezelőtt egy polgár, mint napjainkban. A legtöbb ismerettel rendelkező egyén pedig egyre nagyobb mértékben használ olyan fogalmakat, kifejezéseket, mondatokat, melyeknek értelmét csak igen kis mértékben ismeri. Ezek a kifejezések szerinte „...zárt edényként járnak kézről kézre anélkül, hogy a bennük rejlő tartalmat az egyes felhasználók számára kibonthatnák” (Simmel 1999).

Ennek a „visszafejlődésnek” az oka Simmel szerint abban keresendő, hogy nincs egy egységes eszme, amely a társadalmat összefogná. Teóriája szerint a letűnt korokban a kulturális fejlődés és a gazdasági fejlődés is egy ilyen eszme hatása alatt jöhetett létre. Szerinte a középkorban ez az egyházi keresztény eszme volt, a reneszánszban a természet megismerésének vágya, a felvilágosodás pedig az ész uralmának az eszméjével hatott korára. Ma viszont, ha a művelt rétegek embereit megkérdeznénk, hogy mely eszme szerint élnek, nem születne egységes válasz, mert valószínűleg mindenki a saját foglalkozásához kötődő választ adná. (Simmel 1999)

Jankovics Marcell ezzel kapcsolatban más magyarázatot ad. Szerinte a kultúra, ahogy már a szó eredetéből is következik, úgymond „bekapcsolja”, aktivizálja az egyént, a civilizáció pedig „kikapcsolja” (Jankovics 1976). A kényelem passzívva tesz, és a civilizáció fő célja, hogy a társadalom életét kényelmesebbé tegye. Persze kétségtelen, hogy a civilizáció ezen törekvése pozitív, viszont ahogy az ember hozzááll ehhez a törekvéshez, az már negatív. Az egyén hozzáállása, passzivitása az, amely igazán oka lehet a kulturális „visszafejlődésnek”. Az egyes emberé, aki engedi, hogy a média, a tömegbutítás, a piaci érdekek határozzák meg egyéniségét, erkölcsét, véleményét, mégpedig oly módon, hogy tőle a legkevesebb aktivitást sem várja el senki, sőt ő maga sem várja el azt saját magától.

Sajnos a Simmel által felvázolt kulturális „visszafejlődés” létezése érezhető, hatása az egyes ember életében is nyomokat hagy, mégpedig súlyos nyomokat. Abban a társadalomban, ahol a kultúrát elhanyagolják, vagy ahogy Cicero fogalmaz az ember lelkét nem művelik, ott sajnos jelentős problémával állunk szemben. A kulturálatlanság rombol és pusztít, mivel nem értékeli a környezetében lévő értékeket, sőt fel sem ismeri azokat. A kulturálatlanság épp ezért nemhogy elősegítené a fejlődést, hanem egyenesen útjában is áll annak.

Bessenyei György szerint: „A szegénység és a tudatlanság egy húron pendül. Sőt mindenik kiterjed a másikra” (Bessenyei 1987). Tehát a kettő, a gazdaság és a kultúra nem választható szét egymástól. A történelem folyamán számos példa mutatja, hogy csak felvilágosult és magas kulturális szinttel rendelkező társadalmak voltak képesek jelentős előrelépéseket tenni a fejlődésben. Így volt ez a görögöknél, a rómaiaknál, a középkorban és az újkor elején is.

Ebből következik, hogy ha gazdasági, technikai fellendülésről beszélünk, akkor nem maradhatunk némák a kultúra ügyében, hisz ez az az ösztönző erő, amely az embert felruhazza a fejlődés vágyával. Egy olyan társadalom, amelyben a gyermek lelkét nem művelik ki, ott morális eltolódások figyelhetőek meg, ott tudás iránti csodálat és alázat nem fejlődik ki, s épp ezért a társadalom tagjait nem a közös fejlődés mozgatja, hanem csak az egyéni érvényesülés, amely számos esetben már rombolónak bizonyult.

Irodalomjegyzék

- Bessenyei György (1987). Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. In: Bíró Ferenc (szerk.): Bessenyei György válogatott művei. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. 599-603.
- Ernst Cassirer (1999). A kultúra tragédiája. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 356-372.
- Georg Simmel (1999). A kultúra fogalma. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 62-69.
- Georg Simmel. (1999) A kultúra fogalma és tragédiája. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 75-93.
- Georg Simmel. (1999) A modern kultúra konfliktusa. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 70-74.
- Heinrich Rickert (1999) Élet és kultúra (Részlet). In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 2. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 51-61.
- Jankovics Marcell (1998). „Mély a múltnak kútja...” Gondolatok a kultúráról. Debrecen: Csokonai Kiadó
- Józsa Péter (1976). Kód – kultúra – kommunikáció. Budapest: Népművelési Propaganda Iroda
- Márkus György (1992) Kultúra és modernitás. MTA Könyvtár Lukács Archívum- T-Twins Kiadói és Tipográfiai Kft.
- Norbert Elias (1999). A civilizáció folyamata (részlet). In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 327-355.
- Peter Bendixen (1999) Kultúra– gazdasági kalkulációkon túl. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 221-248.
- Spiró György (1992). Kicsi sárga könyvek. Kanásztánc. Válogatott esszék, vallomások, publicisztikák. Budapest: Ab Ovo
- Új Idők Lexikona (1937) Dr. Balla Antal- Dr. Benedek László – Dr. Bacsó Jenő – Dr. Angeli Ottó. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. 6 kötet

- Új Idők Lexikona (1939) Dr. Balla Antal- Dr. Benedek László – Dr. Bacsó Jenő – Dr. Angeli Ottó. Budapest: Singer és Wolfner Irodalmi Intézet. 16 kötet
- Wilhelm Ostwald (1999) A kultúra. In.: Bujdosó Dezső (szerk.): Német kultúraelméleti tanulmányok 3. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó. 48-54.
- Vitányi Iván (2002). A civilizáció és a kultúra paradigmái. Magyar Tudomány. 162. évf. 6. szám. 720-729.

SUMMARY: THE SIGNIFICANCE OF CULTURE IN SOCIETY

Adrien PAPP^a

Culture, on the basis of the original meaning of the term, requires the activity of the individual and the society. Today we tend to aspire for more and more comfortable conditions. The rapid development of civilization and technology altogether entail the passivity of the majority of the society. We can increasingly experience the decline of individuals' literacy and personal culture in every segment of life. The situation is worrying since economic conditions are constantly emphasized, while cultural decline continues in the background, which causes increasing regression. Today, the majority of the society is not aware of the obvious correlation of the standard of living, quality of life and cultural development. This is a major problem, because society can progress only by culture and education, and if norms and moral attitudes have adequate position in value system.

This study aims to draw attention to the importance of cultural development, and emphasizes that the concept of civilization does not necessarily imply high level of culture.

Keywords: culture, economy, civilization, progress, "regression".

^a MSc: Uzhhorod National University, Faculty of Humanities and Natural Sciences with the Hungarian language of education, Hungarian philology